INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi

Vol. 3 No.2 August 2017 www.politikarastirmalar.org ISSN: 2528-9969

PESA
Center for Political, Economic and Social Research

International Journal Of Political Studies

(Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi)

August/Ağustos 2017 Volume / Cilt 3 Issue / Sayı 2 p-ISSN: 2528-9969 e-ISSN: 2149-8539

www.politikarastirmalar.org

International Journal of Political Studies (IJPS) is an academical, periodic and refereed journal published on April, August, and December -three times in a year- by the Center of Political Economical and Social Research (PESA). The Journal publishes articles which are written in the discipline of social sciences like Public Administraiton, Political Sciences, International Relationships, Sociology, History, Philosophy, Psychology and Turkish Language. The Journal aims to help distribute, discuss and evaluate investigations and scientific studies by academicians, market and for those who are interested. The Journal is published on internet.

Permission to make digital or hard copies of part or all of the International Journal of Political Studies for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not distiributed for profit or directional commercial advantage. No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, or stored in data base or retrival system, without the prior written permission of the publisher. Permission may be requested from the PESA Research and Publication Department.

Copyright © 2017 by PESA

No responsibility for the views expressed by authors and reviews in the International Journal of Political Studies is assumed by the editors or by the Publisher Center for Political, Economic and Social Resarch (PESA).

Contact Editorial Office

Adress: Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Türkiye

E-mail: politikarastirmalardergisi@gmail.com **Phone:** +90 532 769 5899 **Fax:** +90 (264) 295 6233

Published by: Center for Political, Economic and Social Research (PESA)
Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA)
www.pesar.org

International Journal of Political Studies (IJPS)

Published by PESA, On Behalf of PESA the Owner is
Fatih YARDIMCIOĞLU

Editors / Editörler
Bünyamin Bezci
Serdar Gülener

Editorial Assistants / Editör Yardımcıları
Soner Tauscher
Fikret Topal

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Habib Ahmed, Durham University, UK
Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Atilla Yayla, Haliç Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek, Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Emre Bağce, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Feridun Yılmaz, Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Kaya, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem Kılıç, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman S. Öğün, Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Şevki Hakyemez, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Alev Erkilet, Sabahattin Zaim Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet K. Bayram, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Cenap Çakmak, Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz Tomar, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Derda Küçükalp, Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Doğan Bıçkı, Muğla Üniversitesi
Doç. Dr. İrfan Haşlak, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem Oğuzhan, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Z. Abidin Kılınç, Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. C. Duran Uzun, Çankaya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Edip Bekaroğlu, İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fikret Çelik, Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nebi Miş, Sakarya Üniversitesi

www.politikarastirmalar.org

CONTENT / İÇİNDEKİLER

Makaleler / Articles

Etkinliği Giderek Artan Yeni Bir Kavram Olarak İnsani Diplomasi ve Bu Alanda Örnek Teşkil Eden Türkiye'nin İnsani Diplomasi Anlayışı

Kenan Dülger **1**

İnsan Hakkı Olarak Konut Hakkı

Nurten İnce, İmam Bakır Kanlı ve Burak Hamza Eryiğit **21**

Son Yargı Kararları Işığında Kadının Soyadı

Nurten İnce **37**

The 'Arab Sprıng' And Malaysıan Youth: Knowledge, Perceptıons And Influences

Mohd Irwan Syazli **59**

PESA Center for Political, Economic and Social Research PUBLICATIONS

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

ULUSLARARASI POLİTİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

August 2017, Vol:3, Issue:2 *Ağustos 2017, Cilt:3, Sayı 2*
e-ISSN: 2149-8539 *p-ISSN: 2528-9969*

journal homepage: www.politikarastirmalar.org

İNSAN HAKKI OLARAK KONUT HAKKI
HOUSING RIGHT AS A FUNDAMENTAL RIGHT

Nurten İnce
Yrd.Doç.Dr., Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Hukuk Anabilim dalı, nurten.ince@marrmara.edu.tr
İmam Bakır Kanlı
Yrd.Doç.Dr, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bakir.kanli@marmara.edu.tr
Burak Hamza Eryiğt
Yrd.Doç.Dr, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Yerel Yönetimler Bölümü, burakhamzster@gmail.com

MAKALE BİLGİSİ

***Anahtar Kelimeler**:*
Konut Hakkı,
Sosyal, Haklar,
Uluslararası
Anlaşmalar

© 2017 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Bireylerin insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşaması için gerekli olan en temel haklardan biri konut hakkı olup bu hak anayasalarda yer alan birçok hakkın da olmazsa olmazıdır. Konut hakkı; kişinin yaşam hakkı, sağlık hakkı, çevre hakkı, eğitim hakkı, kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı gibi haklarla bağlantılıdır. Konut hakkının bu öneme rağmen çok fazla tartışılmadığı ama doktrinde özellikle son yıllarda yapılan tartışmalarda bu hakkın niteliği ve bu hakkın bağımsız bir insan hakkı olup olmadığı tartışılmıştır. 1982 Anayasası'nın 57. maddesinde düzenlenmiş olan konut hakkı bu çalışmada incelenecektir.

ARTICLE INFO

***Keywords**:*
Housing right
Social Rights
International
Agreements

© 2017 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Housing is one of the most fundamental rights of people, and essential for a life that is competible with human dignity, this should be addressed without falling below certain standards. For this reason, we can define housing as the simplest place where people are provided with minimum and safe living conditions and minimum quality materials. Housing is the most important part of the social life that an individual lives with his family and is directly or indirectly linked to many rights. The right to housing is one of the rights linked to the freedom of settlement on the one hand and constitutional rights on the other hands, such as right to health, the right to life and the rights to develop. The right to housing is in other words, individual's is one of the fundamental rights necessary to live worthily way to human dignity healthy life of those eligible individuals, business and affect many aspects such as selecting the living environment has a special significance care. Everyone has a fundamental human right to housing, which ensures access to a safe, secure, habitable, and affordable home with freedom. When considering the international contracts governing accommodation, it will be seen that the concept of housing in these legal texts is not an ordinary concept. In these texts, housing should be comfortable, peaceful, adequate, convenient, dignified, and healthy and securing family privacy. So housing is not any place, it is a place which has certain qualities. Despite the importance of the right to housing, it seems that international and legal instruments are not properly drafted and there are many debates about the category of the housing right. Many problems are still being discussed, such as which generation is entitled to the right to housing, what obligations it imposes on the state, and who can claim this right. In Article 57 of the social and economic rights section of the 1982 Constitution, we can see that housing is regulated under the title of housing right. However, when this article is examined carefully, it refers to the duties of the state and not about human rights. For this reason, it is very important to examine whether it is a human right, which generation it belongs to, how it is organized in international agreements and how Turkish law is regulated.

GİRİŞ

Barınma, insanların en temel haklarından biri olup insan onuruna uygun bir yaşam için bu ihtiyacın belirli bir standartların altına düşürülmeden giderilmesi gerekir. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 16; Balkır, 2012: 341) Bu nedenle konutu en basit haliyle insanların sağlıklı ve güvenli bir şekilde asgari yaşam koşullarını sağladığı ve asgari düzeyde kaliteli malzeme ile dayanıklı şekilde inşa edilen mekânlar olarak tanımlayabiliriz. (Kaboğlu, 1996: 150; Balkır, 2012: 341vd.) Konut, bireyin kendisi ve ailesiyle birlikte yaşadığı sosyal yaşamın en önemli parçası olup, birçok hak ile doğrudan ya da dolaylı olarak bağlantılıdır. Bu bir yandan anayasalarda yer alan yerleşme hürriyetiyle diğer taraftan da sağlık, yaşam hakkı ve bireyin maddi ve manevi kendisini geliştirme hakkı gibi pek çok haklarla bağlantısı olan haklardan biridir. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 16; Balkır, 2012: 342; Hartman, 1998: 230) Başka bir anlatımla söz konusu olan konut hakkı, bireylerin insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşaması için gerekli olan en temel haklardan biri olup bu hak bireylerin sağlıklı yaşaması, iş ve yaşadığı çevreyi seçme gibi birçok noktayı etkilemesi bakımdan da özel bir öneme sahiptir.

Barınmayı düzenleyen uluslararası sözleşmeler dikkate alındığında bu hukuki metinlerde geçen konut kavramının sıradan bir kavram olmadığı görülecektir. (Balkır, 2012: 343) Bu metinlerde konut; rahat, huzurlu, yeterli, elverişli, uygun, onurlu, sağlıklı ve aile mahremiyetini güvence altına alan bir yer olmalıdır. Yani konut herhangi bir yer olmayıp belirli niteliklere sahip olmalıdır. Konut hakkının bu önemine rağmen, gerek uluslararası gerekse de ulusal hukuki düzenlemelerde gerektiği gibi düzenlenmediği ve bu hakkın niteliğine ilişkin pek çok tartışmanın da yapıldığı görülmektedir. Bu hakkın hangi kuşak hak olduğu, devlete ne gibi yükümlülükler yüklediği ve bu hakkı kimlerin talep edebileceği gibi birçok soru hala tartışılmaktadır.

1982 Anayasası'nın sosyal ve ekonomik haklar bölümünün 57. maddesinde "konut hakkı" başlıklı olarak barınmanın düzenlendiği görülmektedir. Ancak bu madde dikkatle incelendiğinde haktan ziyade âdeta devlete düşen ödevlerden bahsedilmektedir. (Balkır, 2012: 344) Bu çalışmada doktrinde az tartışılmış olan ama insan onuruna yakışır bir yaşam için son derece önemli olan ve birçok hakkın adeta ön şartı sayılan konut hakkının bağımsız bir insan hakkı olup olmadığı hukuksal açıdan incelenecektir.

I. Hak ve Konut Hakkının Bağımsız Bir İnsan Hakkı Olarak Kabul Edilebilirliği

Hak, hukuk tarafından korunan ve bu korumadan yararlanılması ferdin iradesine bırakılan menfaattir. (Coşkun, 2006: 105; Turhan, 2013: 361.) İnsan hakları ise, her insanın doğuştan sahip olduğuna inanılan, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez nitelikte oldukları kabul edilen evrensel haklardır. (Çiçek, 2009: 185) İnsan haklarının evrenselliği; yani ırk, din, dil ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin tüm insanların yararlanabileceği haklar olması onların en önemli özelliği olup bu hakları kullanmakta herkes eşittir. (Çiçek, 2009: 186) İnsan haklarının evrensel olması demek; bunların kültür ve geleneklerden bağımsız olarak çekirdek kısımlarının korunması, geliştirilme ve tanınma imkânının olmaları anlamına gelmektedir. (Fritzsche, 2004: 18)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra insan hakları daha da geliştirilip çeşitlenmiştir. Uluslararası anlaşmalar ve bildiriler dikkate alındığında insan haklarının çeşitli ayrımlara tabi tutulduğu görülecektir. (Koenig, 2005: 70) Bu sınıflandırmalar çalışma konumuz olan konut hakkında olduğu gibi, bireyin koruma ve destek istemesi, devletin ise yükümlülüklerinin belirlenmesi açısından önemlidir.

Jellinek tarafından bireyin devlet karşısındaki durumu dikkate alınarak haklar pozitif, negatif ve aktif statü haklar olarak ayrılmıştır ve bu tasnife klasik tasnif denilmektedir. Buna göre, bir hakkın gerçekleşmesi için devletin aktif bir hareketine gerek yoksa başka bir ifadeyle hakkın yerine getirilmesi için devletten beklenen edim müdahale etmeme, engellememe ise negatif bir hak söz konusu olup birey bu haklardan devletin bir katkısı olmadan yararlanmaktadır. (Turhan, 2013: 368) Yaşam hakkı, negatif statülü haklara verilecek en önemli örneklerden biridir. Devletin olumlu müdahalesini gerektiren ve bireyin bu haklarını ancak devletin katkısı ile kullandığı haklara pozitif statülü haklar denilmekte olup sağlık ve eğitim gibi haklar verilecek en önemli örneklerdir. Aktif statü hakları, bireylerin siyasal

iktidarın oluşumuna ve kullanımına katılmasını sağlayan haklar olup bu haklara seçme ve seçilme hakkı örnek verilebilinir. (Turhan, 2013: 368) Jellinek tarafından yapılan bu ayrım birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. Doktrinde devlete pozitif bir yükümlülük getirmeyen negatif statü haklarının, pozitif haklara oranla daha fazla bir korunma sağlanması ve adeta bu hakların önemli, dokunulmaz oldukları gibi bir sonucun ortaya çıkması eleştirilmiştir. (Turhan, 2013: 368, Algan, 2007: 40)

İnsan haklarının tarihsel sürecini dikkate alan bir başka tasnif ise Karel Vasak tarafından yapılmıştır. Karel Vasak'ın tasnifine göre hakları çeşitli kuşaklara ayırmak mümkündür. (Turhan, 2013: 369) Buna göre birinci kuşak haklar, kişi özgürlükleri ile siyasi hakları da içermekte olup Jellinek'in klasik haklar sınıflandırmasında negatif ve aktif statü haklarına karşılık gelmektedir. İkinci kuşak haklar, devlete pozitif yükümlülükler yükleyen sosyal ve kültürel haklardır. (Turhan, 2013: 369; Kaboğlu, 1988-1989: 113-114) Üçüncü kuşak haklar veya dayanışma hakları 1960 yılından sonra sömürgeden kurulmuş üçüncü dünya ülkelerinin etkisiyle uluslararası anlaşmalarla tanınan çevre hakkı, halkların hakları veya grup hakları şeklinde tanımlanmaktadır. (Turhan, 2013: 369; Gözler, 2011: 517: Kaboğlu, 1988-1989: 113; Abdulhakimoğulları vd., 2011: 65)

Yine doktrinde özellikle Donnelly tarafından insan hakları, düzenledikleri konular açısından bir ayrıma tabii tutularak incelenmiştir. (Donnelly, 1995: 44-47) Bu ayrıma göre hakları "geçim hakları ve kişisel haklar", "hukuki haklar", "sivil, sosyal ve kültürel haklar", "ekonomik haklar" ve "siyasal haklar" olarak ayırmak mümkün olup bu ayrım pek çok ulusal ve uluslararası belgede kullanılmaktadır. (Donnelly, 1995: 44-47) Nitekim 1966 tarihli ikiz sözleşmeler "Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi" ve "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi" olarak adlandırılmış olup adeta haklar konularına göre sınıflandırılmıştır.

Doktrinde bir görüş ve tarihsel süreç açısından bakıldığında batılı devletler, başlangıçta insan haklarının yalnızca birinci kuşak haklarla yani sivil ve politik haklarla sınırlı olduğunu savunmuşlardır. Bu nedenle diğer kuşaktaki hakları, özellikle sosyal hakları temel bir insan hakkı olarak kabul etmekte oldukça çekingen davranmışlardır. Bu düşüncenin temelinde medeni ve siyasi hakların genelde negatif; sosyal hakların ise pozitif yükümlülükler getirmesi yatmaktır. Toplumda doğa halinde mevcut olan negatif hak ve özgürlükler insanın var oluşu için kabul edilirken (Woods, 2003: 765; Bielefeldt ve Frauke 2004: 5 vd) ekonomik ve sosyal haklar devletlere daha doğru bir ifadeyle devletlerin maddi gücüne bağlı olup maliyetli olarak görülmüşlerdir. Bu nedenle de bu haklar evrensel olarak kabul edilmemişlerdir. Bu görüş göre, devletin maddi gücü yoksa bunları yerine getirme gibi bir zorunluluğu bulunmamaktadır ve bunların karşılanması hak olarak kabul edilemez. (Freeman, 2008: 82) Ekonomik ve sosyal haklar, bazı kişi ve gruplara kaynak aktarımı da beraberinde getireceği için bu hakların diğer kişiler üzerinde zor kullanmayı meşrulaştırıp, birey özgürlüğüne zarar verebileceği savunulmuştur. (Erdoğan, 2007: 59 vd.; Coşkun, 2003: 587; Sur, 1997-1998: 74) Ayrıca hukuki açıdan da bir hakkın içeriği ve talebin açık ve net bir şekilde formüle edilmesi gerekirken sosyal haklarda bunun tam olarak mümkün olmadığı ileri sürülmüştür; zira bu haklar uzun sürelidirler ve taleplerin tam olarak formüle edilmesi mümkün değildir. (Windfuhr, 2000: 175; Lewis, 2012: 44-45; Sur, 1997-1998: 74) Bu hakların evrensel olmadıkları, sadece belli bir kesim -özellikle fakir kesim- için geçerli oldukları ve bu nedenle de bunların evrensel olduklarının iddia edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca sosyal ekonomik haklarında dava edilebilirliğinin kuvvetler ayrılığı ilkesini zedeleyeceği ve mahkemelerin devletin mali politikalarına aşırı müdahale edeceği ileri sürülmüştür. (ICJ, 2008: 15) Yine hakların bir bütün olduğu gibi kavramların bir söylemden öteye geçemeyeceği ve Ekonomik ve Sosyal Haklar Sözleşmesi incelendiğinde bunların süreç içinde aşamalı olarak gerçekleştirilmesinden bahsedilirken, medeni ve siyasi haklar için böyle bir süreç öngörülmeyip derhal gerçekleştirilmesinden bahsedilmiştir. Bu nedenle bu görüş taraftarları, konut hakkının da bağımsız bir insan hakkı olmadığını savunmaktadırlar. Ayrıca doktrinde yeni birtakım hakların (konut su, çevre gibi) yaratılması ve düzenlemeye çalışılması eleştirilmiştir; zira gerek konut, su gerekse de çevre hakkı gibi haklar zaten medeni ve siyasal haklar kategorisinde yer alan yaşam hakkının içeriğini oluşturmaktadır ve böylece bu haklar daha fazla güvence altına alınmış olunacaktır. (Gemalmaz, 1987: 240)

Doktrinde insan ya da temel haklar; yaşama hakkından, kişi güvenliğinden, dokunulmazlıklardan ibaret gören görüşler eleştirilmiş olup yeni fikirler ortaya atılmıştır. Bu görüş uyarınca birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hakların tümü ile İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve benzeri uluslararası belgelere giren tüm haklar, insan hakları kapsamında değerlendirilmiştir. (Kapani, 1993: 7) Buna göre yetersiz beslenme, konut hakkının olmaması gibi sağlıksız koşullar zaten temel bir hak olarak görülen yaşama hakkının korunmasını olanaksız kılar; o halde temel hakların korunması için bu hakların kabul edilmesi gerekir ve bu haklar olmadan temel haklar korunamaz. Zira anayasaların amacı insan haysiyetini onurunu korumaktır. (Riedel, 2005: 167)

Sosyal hakların devlete mali yükümlülükler yüklediği bu nedenle insan hakkı olmadıkları savı da doğru değildir; çünkü medeni ve siyasi hakların gerçekleştirilmesinde de devletin bir takım yükümlülükleri yerine getirmesi beklenebilir. AHİM Airey davasında da bu konuyu ele alıp tüm hakların devlete yükümlülük yüklendiğinin altını çizmiştir.[1] Örneğin; adil yargılanma ya da işkencenin ortadan kalkması için devlet gerekli olan imkânlarını seferber etmelidir; bu hususta devlet personeline gerekli eğitimleri vermelidir. (Krennich ve Priska, 2004: 13; Evans, 2002: 203; Rudolf, 2007: 30; Çavuşoğlu, 1992: 138)

İnsan hakları; insanların gereksinimi sonucu ortaya çıkmakta olup konut hakkında insanların en temel gereksinimidir. Şu halde konut hakkı temel bir insan hakkı olup bireyin var olması, maddi ve manevi kişiliği geliştirmesinin ön şartı olup bunun sonunda devletin bir takım yükümlülükler üstlenmesi son derece normaldir. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 21; Kaboğlu, 2002: 39) Sırf bu yükümlükler fazla olduğu için yani konut hakkının çok maliyetli olduğunu bu nedenle bu hakkın kabul edilmeyeceğinin ileri sürülmesi de kabul edilemez. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 22) Aşağıda da inceleneceği üzere konut hakkından kasıt devletin herkese ücretsiz konut sağlaması anlamına da gelmemektedir. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 21) Devletlerin sosyal hakları gücü oranında gerçekleştireceğinin belirtilmesi bu hakkın devlet tarafından hemen yerine getirilmese bile, yerine getirilmesi hususunda devletlerin çaba gösterme gerçeğini de ortadan kaldırmamaktadır. (Riedel, 2005: 167)

Sosyal hakların yani konumuz açısından konut hakkının içeriğinin belirsiz, bu nedenle de talep edilebilirliğinde sorun olduğu da kanımızca kabul edilemeyecek bir gerekçedir. Zira bir hukuk devletinde kanun koyucu tarafından normlar düzenlenirken bunların açık ve anlaşılabilir olması gerekir. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 23) Sosyal haklara ilişkin normların belirsizliği elbetteki beraberinde sorun ve tartışmaları getirmektedir. Ancak bu sorunu konut ya da sosyal haklara ilişkin bir eksiklik gibi görmek ve bu şekilde algılamak doğru değildir. Bir hukuk devletinde haklara ilişkin düzenlemelerin belirsiz niteliğinin açıklığa kavuşmasını sağlayacak yorumların, değişikliklerin ya da düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Sosyal hakları somutlaştıran yasal düzenlemelerin yapılması ile kapsamı, sınırları, yararlanma koşulları ortaya konulmuş bir hakkın dava edilememe problemini de ortadan kaldıracağı söylenebilir. (Klein, 2008: 363) Kaldı ki pekçok ülkede konut hakkının dava edilebilirliği de kabul edilmiştir. Örneğin, Güney Afrika'da konut hakkının, Almanya'da sosyal yardımın, Hindistan'da su hakkının dava edilebileceği kabul edilmiştir. (Woods, 2003: 779-790: Langford, 2012: 3-5; Yıldırım, 2015: 1144)

Doktrinde bir takım yeni haklar yaratmaya gerek olmadığı; konut hakkının sağlık, yaşam hakkı gibi haklar kapsamında değerlendirileceği de bu hakkı daraltmak olup kabul edilemez bir durumdur. Örneğin; sağlıklı bir yaşam için yeterli ve nitelikli bir konut son derece önemlidir ve burada sağlık hakkı ile konut hakkı bir biriyle kesişmektedir. Ancak belirli grupların (azınlıklar, mülteciler gibi) konut erişimine daha az imkân verilmesi sağlık hakkı ile ilgili olmayıp direk konut hakkını ilgilendiren bir

1 Airey v. Irlanda, Başvuru. No. 6289/73, K.T. 09.10.1979.

durumdur. (Bu hususta su hakkı için benzer argümanlar için bkz. (McCaffrey, 1992: 10 vd.; Rudolf, 2007: 32 vd.; Şirin, 2010: 131, Williams, 2007: 476 vd.)

Doktrinde (Yıldırım, 2015: 1137; Donnelly, 1995: 38-47; Gemalmaz, 2001: 537; Sur, 1997-1998: 69; Turhan, 2013: 372 vd.) isabetle belirtildiği gibi insan haklarının bütüncül, bölünmez olduğunun ve aralarında bir hiyerarşi olmadığının kabul edilmesi doğru olacaktır. Nitekim hem BM kararlarında hem de Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın giriş kısmında ekonomik ve sosyal hakların gerçekleştirilmesinin medeni ve siyasi haklardan yararlanmanın bir güvencesi olduğu ve insan haklarının bölünmez bir bütün olduğu belirtilmiştir. Hakları aslında birbirinden ayırmak mantıklı değildir. (Yıldırım, 2015: 1137) Örneğin; temel bir hak olarak kabul edilen düşünce özgürlüğünün layıkıyla gerçekleştirilmesi için eğitim hakkı son derece önemlidir. (Yıldırım, 2015: 1137)

Ayrıca AİHM'de birçok kararında İnsan Hakları Sözleşmesi ile ek protokolleri değerlendirerek bir nevi sosyal hakların dava edilebilirliğinin önünü açmıştır. (Kucs, Sedlova & Pierhurovi, 2008: 105; Kardos, 2008: 97-98) Engelli bir kişinin durumuna uygun konutuna el konulması ve bu kişiye yeni konut hakkının verilmemesini mahkeme özel hayatı düzenleyen madde 8 ve işkence, kötü ve alçaltıcı muamaleyi yasaklayan 3. madde kapsamında ele alınmıştır. AHİM *Marzani/İtalya* kararında konutta yeterince ısınmanın sağlanmamasını yani niteliksiz konutun insanlık dışı muamele olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini de tartışmıştır.[2] (AHİM'nin konuta ilişkin kararları ve detaylı değerlendirme için bkz. Kucs, Sedlova & Pierhurovi, 2008: 105 vd.)

II. Konut Hakkının Yer Aldığı Metinler ve Mahkeme Kararları

1. Uluslararası Metinler ve Konferanslar, Bildiriler

Konut hakkına 1948 tarihli Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nin 25. maddesinde yer verilmiştir. (Bildiri'nin Türkçesi için bkz. Gemalmaz, 2010: 3-19) Bu maddeye göre "*Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim,* ***konut*** *ve tıbbi bakım hakkı vardır*". Söz konusu maddenin kaleme alınış şeklinden yola çıkıldığında konut hakkının diğer haklarla birlikte ele alındığı ve bu hakların birleşmesi ile gerekli yaşam standardına ulaşılacağı belirtilmiştir. Doktrinde bu maddenin bu şekilde ele alınması hakların birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermesi bakımından olumlu bulunmuştur.

1966 tarihinde Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (MSHS) yürürlüğe girmiştir ve doktrinde bu sözleşmelerden ikiz sözleşme olarak bahsedilmiştir. Bu sözleşmeler incelendiğinde Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin doktrinde pozitif haklar ya da ikinci kuşak haklar olarak nitelendirilen hakları düzenlediği görülecektir.[3] BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin (EKSHS) 11. maddesi yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma hakkını düzenlemiştir. Bu maddeye göre "*taraf olan devletler herkese, kendisi ve ailesi için yeterli bir yaşam standardına sahip olmayı sağlarlar. Bu standart, yeterli beslenmeyi, giyinmeyi,* ***barınmayı*** *ve yaşama koşullarının sürekli olarak geliştirilmesini de içerir*." Bu madde de konutun yeterli bir yaşam hakkı için önemi bir kez daha belirtilmiş olunup devletlere söz konusu hakların gerçekleştirilmesi hususunda bir takım yükümlülükler de yüklenmiştir. Ancak konut hakkının Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nde yer almayıp Ekonomik ve Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nde yer alması bu hakkın ikincil nitelikte ve diğer haklara kıyasen daha az önemli olduğu gibi bir imaj yaratmışsa da, bunu doğru olarak kabul etmek mümkün değildir. Söz konusu bu düşünce tarzı iki sözleşmenin taraf devletlere farklı yükümlülükler getirilmesi ile bağdaştırılmıştır. MSHS taraf olan devletlere daha fazla yükümlülükler getirmiştir. Bu sözleşme için denetim mekanizması olarak hem

2 Mazari/Italya Başvuru No:36448/97 04.05.1999.

3 Bu sözleşme 03.01.1976 tarihinde yürürlüğe girip 16.12. 1966 tarihli ve 2200 A (XXI) sayılı BM Genel Kurul http://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/139-ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklar-komitesi/u'nun kabul edilmiş ve imzaya, onaya ve katılmaya açılmıştır

devletlerarası başvuru usulü hem de bireysel şikâyet usulü benimsenmiştir. Buna karşın ESKHS'de ise taraf devletlerdeki gelişmeleri izlemeye yönelik rapor yöntemi kabul edilmiş (Sur, 1997-1998: 71) ama 2008 yılında ESKHS sisteminde bireysel ve devletlerarası şikâyet usulünü öngören Seçmeli Protokol düzenlenmiş olup 2013 yılından beri yürürlüğe girmiştir. (Prokol için bkz. Gemalmaz, 2010: 51-66)

BM tarafından 1979 yılında kabul edilmiş ve imzaya açılarak 1981 yılında yürürlüğe giren ve Türkiye'nin başlangıçta bazı çekinceleri olmakla birlikte taraf olduğu Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme'nin 14/2 h maddesinde konut açıkça bahsedilmiştir.[4] Bu maddeye göre; "*taraf devletler erkekler ile kadınlar arasında eşitliği sağlamak üzere, kırsal alanda meydana gelen gelişmelere katılmaları ve bu gelişmelerden yararlanmaları için kırsal alanda yaşayan kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmek için gerekli her türlü tedbiri alır ve bu kadınlara özellikle aşağıdaki hakları tanır*; (...) h*) Özellikle* ***konut,*** *sağlık, aydınlanma, içme suyu, ulaşım ve iletişim hizmetleriyle ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma haklarını"* sağlamakla yükümlü oldukları belirtilmiştir

Yine BM tarafında hazırlanıp Türkiye'nin bazı çekincelerine rağmen taraf olduğu Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin[5] 27. maddesinde de konut hakkına dolaylı olarak yer verilmiştir. Bu maddeye göre: "*Her çocuk fiziksel, zihinsel ruhsal ahlaki ve sosyal gelişmesi için yeterli yaşama standardına ulaşma hakkına sahiptir ve Çocuğun yeterli yaşama standardına sahip olmasını sağlamak başta anne ve babasın sorumluluğudur. Devlet gerekirse anne ve babalarına maddi yardımı da kapsayan her türlü imkânı sağlamakla yükümlüdür*. " Her ne kadar ÇHS'inde ve KKAOKS'inde konut hakkına ilişkin hükümlerin çok açık olmadığı ve daha açık kaleme alınması gerektiğini düşsünsek de - örneğin konut hakkının kırsal alanda yaşayan kadınlara tanınmış olduğu gibi bir izlenim verse de- bu maddelerden yolla çıkılarak konuta ilişkin hak talebinde bulunabileceği kanısındayız. Mağdur olan tüm kadınlar, çocuklar hatta tüm bireylerin bu haktan yararlanabileceğinin kabul edilmesi son derece doğru olacaktır. Yine Çocuk Hakları Sözleşmesi de tam olarak konut hakkı kavramını kullanılmamış olsa da 27. maddede yeterli yaşam düzeyine erişimden bahsedilmiş olunup yeterli yaşam düzeyine ulaşmanın olmazsa olmazlarından birinin de konut olduğu son derece açıktır.

BM Genel Kurulu'nun 21.12.1965 tarihinde kabul edilip 04.01.1969 tarihinde yürürlüğe girmiş olan 2002 yılında ise Türkiye'de yürürlüğe giren Her Biçimiyle Irksal Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme[6] (IAOKS)' nin 5. maddesinde konut hakkı özellikle vurgulanarak bu hakka ulaşmada devletlerin vatandaşlarına eşit davranması gerektiği belirtilmiştir. (Kaboğlu: 1996, 153) Bu maddeye göre: "*Bu sözleşmede madde 2' de düzenlenen temel yükümlülüklere uygun olarak taraf devletler her biçimiyle ırksal ayrımcılığı yasaklamayı ve ortadan kaldırmayı ve ırk renk ya da ulusal yahut etnik kökende farklılık gözetmeksizin, özellikle aşağıdaki haklardan yararlanma bakımından olmak üzere, herkesin kanun önünde eşitlik hakkını güvence altına almayı taahhüt ederler ve din dil ırk (e) Ekonomik sosyal ve kültürel haklar özellikle: (iii)* ***Konut*** *"*

4 1 Mart 1980 tarihinde imzaya açılan ve 3 Eylül 1981 tarihinde yürürlüğe giren "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne katılmamız 11.06.1985 tarih ve 3232 sayılı Kanunla uygun bulunmuş, Bakanlar Kurulunca 24.07.1985 tarihinde 85/9722 sayılı kararla onaylanmış ve 14 Ekim 1985 tarih ve 18898 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

5 Hükümetimiz adına 14 Eylül 1990 tarihinde imzalanan ve 09.12. 994 tarihli ve 4058 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ilişik Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'sinin ekli ihtirazı kayıtla onaylanması; Dışişleri Bakanlığı'nın 15.12. 1994 tarihli ve UKBM-II/11304 sayılı yazısı üzerine, 31.05. 1963 tarihli ve 244 sayılı Kanunun 3 üncü maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 23.12.1994 tarihinde kararlaştırılmıştır. Çocuk Hakları Sözleşmesi 27 Ocak 1995 tarihli, 22184 sayılı RG yayımlanmıştır.

6 Bu sözlleşme 21.12.1965 tarihinde kabul edilmişve 04.01.1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Sözleşme Türkiye bakımından 16.10.2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

1976 yılında BM İnsan Yerleşimleri Konferansı yani Habitat I sonunda kabul edilmiş olan İnsan Yerleşimleri Üzerine Vancouver Bildirisi[7] de konut hakkı açısından son derece önemlidir; zira bu bildiri sonuncunda yeterli bir konuta ve sosyal hizmetlere sahip olmanın temel bir insan hakkı olduğu belirtilmiştir. (Kaboğlu, 1996: 153) Yine devletlerin kişisel insiyatifi ve toplu eylemi özendiren programlar oluşturup, halkın en güçsüz katmanlarına doğrudan yardımlarla başlayarak, bütün bireylerin bu hakkı kullanabilmesini sağlamakla yükümlü olduğu bildiri içerisinde yer almıştır.

1996 yılında BM İnsan Yerleşimleri Konferansı yani Habitat II[8] sonunda kabul edilmiş, İstanbul Bildirisi dikkate alındığı ise sadece konut hakkı tamamlanmamış olunup bu konut hakkını uluslararası ve ulusal düzeyde gerçekleştirme araç ve olanakları da belirtilmiştir. Yine herkese yeterli konut sağlama, sürdürülebilir insan yerleşimleri, insan yerleşimlerindeki yaşam kalitesini iyileştirmek bildiri'nin eksen kavramları olup devletler herkese yeterli bir konut gibi gereksinimlerin karşılanması üzerine yoğunlaşma taahhütlerinde bulunmuşlardır. Bildiri de konut hakkının gerçekleştirilmesi hususunda sadece devlete değil, tüm özel, resmi hükümet dışı ortaklıklara eşit katılım hakkı tanınmıştır. (Kaboğlu, 1996: 167)

BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'nin değişik tarihli birtakım yorumlarında konut hakkına değinilmiştir. Uluslararası düzeyde bağımsız ve kapsamlı konut ve zorla tahliyelere ilişkin 11. madde kapsamında yapılan Genel Yorum 4[9] ve 7[10] son derece önemlidir. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki; sözleşmelerin genel yorumu devletler için bağlayıcı değildirler; ancak buna rağmen çok büyük kabul görürler. Başka bir deyişle sözleşmelere ilişkin yorumların bağlayıcı olmaması demek, onların olması gerekeni belirten bir tavsiyeden öte olmadığı anlamına da gelmez. Genel yorumların bir otorite olarak görülmesinin iki sebebi bulunmaktadır: Öncelikle genel yorumlar yapılması için kurulan komitede görev alan kişiler; alanında uzman, farklı dünya görüşü ve tecrübelere sahip olup bu yorumlar yapılırken son derece ikna edici, özenli hukuki yorumlar ve gerekçeler kullanılmaktadır. (Rudolf, 2007: 23; Craven, 1995: 91 dn. 35) İkinci olarak bir yorumda devletlerin bağlı olduğu insan haklarına, sözleşmelere atıf yapılmışsa artık devletlerin bu yorumlara riayet etmeleri beklenir. (Klein, 2001: 3079)

Nitekim Genel Yorum 4 'de konutun herkes için bir hak olduğu belirtilmiştir. Komiteye göre 11. madde içerisinde, "*erkeğin kendisi ve ailesi için*" ibaresi kullanılmış olunsa da 1966 yılına ait toplumsal cinsiyete dayalı roller ve ekonomik faaliyet biçimleri ile ilgili varsayımları yansıttığını bu ibarenin bireylerin, aile reisi olan kadınların veya diğer benzer grupların haklarının uygulanabilirliğini sınırlayacak şekilde okunmasının mümkün olamayacağını, aileler kadar her bireyin de yaş, ekonomik statü, bir gruba üyelik, toplumsal konum ve diğer faktörlere bakılmaksızın yeterli konut hakkına sahip olduğu açıkça vurgulanmıştır. (Prg. 6, Prg. 8) Yorumda konut hakkının sadece maddi anlamda bir konuta sahip olma değil; aynı zamanda güvenli bir yerde, barış içinde ve onurlu şekilde yaşama olarak algılanmasına vurgu yapılmıştır. Komite herhangi bir konuttan bahsetmeyip yeterli bir konuttan bahsederek paragraf 8 yeterli konut hakkının 7 birleşenine değinmiştir. Buna göre konut hakkı nasıl olursa olsun bir barınak olmayıp, kullanım hakkının yasal güvenliği olan, hizmet, malzeme, tesis ve alt yapılarının kullanabilirliği olan karşılanabilinir, oturulanabilir, erişilebilinir ve kültürel yeterliliği olan iskan alanlarıdır. Buna göre konutun nasıl elde edildiğine bakılmaksızın (kira kooperaktifçilik ya da mülkün zorla işgaline) kişi zorla tahliye, tehdit ve baskılara karşı korunmalıdır. Komite'ye göre, yeterli

7 Human Rights Legislation: Review of International and National Legal Instruments, United Nations Housing Rights Programme, Report No.1, Nairobi, 2002, s. 8.

8 Istanbul Declaration on Human Settlements, General Assembly Resolutions 51/177 of 1996. http://www.unhabitat.org/downloads/docs/2072_61331_ist-dec.pdf.

9http://sorular.rightsagenda.org/Uploads/ESKH%20MEV/ESKH%204%20No%E2%80%99lu%20Genel%20Yorum.pdf.

10www.esithaklar.org/wp-content/uploads/.../ESKHKGY07-1.doc

standartta konut, içinde yaşayanların yeterli alana sahip olduğu, yaşayanları soğuktan, rutubetten, ısıdan, yağmurdan, rüzgardan ve sağlığa yönelik diğer tehditlerden, yapısal tehlikelerden, salgın hastalıklardan korumaya elverişli konuttur. (Prg 8a) Ayrıca, yeterli standartta konut, doğal ve ortak kaynaklara, temiz içme suyuna, yemek pişirmek, ısınmak, aydınlanmak için gerekli elektrik enerjisine, sağlık ve temizlik hizmetlerine, yiyecek saklama araçlarına, çöp atma tesisatına ve acil durumlarda gerekli hizmetlere erişebilme niteliklerine sahip konuttur. (Prg 8b) Komiteye göre bireyler için konut bedelinin ödenebilir olması gerekir. Bir konuttan yararlanmanın ekonomik maliyetinin, konuttan faydalananların diğer temel gereksinimleri karşılamasını tehlikeye düşürecek düzeyde olmaması gerekir. Devletler, konuta ilişkin masrafların gelirle orantılı olmasını sağlamak için gerekli önlemleri almalıdır. Bu bağlamda, yeterli ekonomik gücü olmayanların konut hakkından yararlanabilmeleri için devlet mali yardımda bulunmalıdır. Bedelin ödenebilir olma unsurunun bir diğer önemli unsurunu da, kiracıların makul olmayan kira bedellerine ve kira artışlarına karşı devlet tarafından korunması oluşturmaktadır. (Prg 8c)

Komiteye göre konut hakkı, herkes için bir hak olsa da özellikle belli bir grup için yani kadın, akıl hastaları, yaşlılar ve mülteciler gibi birtakım kişi gruplarına konut edinmede öncelik tanınmasını ifade etmektedir. Bu kişilerin özel konut ihtiyaçları, gerek konut edinmeye ilişkin kanunlar içerisinde gerekse devlet politikalarında dikkate alınmalıdır. Ayrıca doğal afetlerden zarar görenler de bu önceliğe sahip olmalıdır. Komite bu unsur içerisinde ayrıca, yoksul kesimlerin de mülkiyet hakkına sahip olabilmesi için devlet politikalarında önceliğinin olması gerektiğini belirtmiştir. (Prg 8e, 11) Komite konutun konumuna ve kültürel çevreye de saygıdan bahsetmiştir. Buna göre konut iş olanaklarının sağlık, eğitim ve diğer sosyal hizmetlerin olduğu yerlerde olması gerekir.

Konut hakkının uluslararası metinler ve bildirilere konu olması bunun temel bir insan hakkı olduğunu ve önemini de göstermektedir. (Bulut, 2009: 216 vd.)

2. Bölgesel Düzlemde Üretilen Belgelerde Konut Hakkı

Konut hakkına bölgesel düzeyde de yer veren pek çok belgeye rastlamak mümkündür. Konumuz açısından önem taşıyan bu belgelere kısaca yer verilecektir.

Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı[11] (GGASŞ)'na bakıldığında bu sözleşmenin 31. maddesinde konut hakkına yer verilmiştir. Bu maddeye göre "*Taraflar **barınma (konut)** hakkının etkin bir şekilde kullanılması temin etmek amacıyla: 1. Yeterli standarttaki bir **konuta** 2. **konutsuzluk** durumunu, aşamalı olarak ortadan kaldırmak amacıyla, önlemeyi ve azaltmayı 3. yeterli geçim kaynakları bulunmayanlar bakımından **konut fiyatlarını** karşılanabilir düzeye getirmeyi, öngören önlemler almayı üstlenirler.*

Bu düzenlemenin önemi ise burada konut hakkından doğrudan bahsedilip diğer haklarla bağlantılarına değinilmeksizin devletlerin yükümlüklerine değinilmiştir. Konut hakkının öznesi olarak herkesin belirlenmesi de bu şartı önemli kılmaktadır. Dikkat edilirse devletler bireylere *konut sağlamakla* değil, *konut edinmeyi kolaylaştırmakla* yükümlüdür. Bu şartı yapan organ yani Avrupa Sosyal Haklar Komitesi, bunlara ek olarak konut hakkının BM sistemi içerisinde geçtiği "yeterli standartta konut hakkı" kavramıyla bağlantılı bir şekilde ele alınması gerektiğini de vurgulamıştır. Ayrıca GGASŞ'nın başka maddelerinde de örneğin yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı koruma gerektiren 30, yaşlı kişilerin sosyal açıdan korunmasını düzenleyen 23, göçmen işçilerin ve ailelerin korunması ve yardım hakkını düzenleyen 19, ailenin sosyal, yasal ve ekonomik bakımında korunmasını düzenleyen 16. maddelerde de konut/ barınma hakkına vurgu yapılmıştır. Konut hakkına bu kadar kapsamlı ve geniş çapta yer veren GGASŞ' nın bir Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kadar çok bilinmemesinin sebeplerinden en önemlisi denetim mekanizmalarının birbirinden farklı olmasıdır. (Gülmez, 1990: 93) Başka bir anlatımla AİHS ile yargısal nitelikte bir denetim mekanizması ile bireysel

11 Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı 03.05. 1996 imzaya açılmış olunup 01.07. 1999 tarihinde yürrülüğe girmiştir.

başvuru hakkı tanınmışken, GGASŞ'da ne yargısal nitelikte bir denetim mekanizması ne de bireysel başvuru hakkı vardır. Sözleşme yükümlülüklerin denetimi için ek protokollerle getirilmiş olan toplu şikâyet usulü de yetersiz kalmaktadır. (Işık, 2012: 58-59: Sur, 1997-1998: 83)

Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi[12] konut hakkını, sağlığın ve refahın korunması hakkı başlıklı 11. maddesi ile düzenlemiştir. Söz konusu maddeye göre, herkes kamunun ve toplumun kaynaklarının elverdiği ölçüde, beslenme, giyim, barınma ve tıbbi bakıma ilişkin olarak sağlık ve sosyal alanlardaki önlemler yoluyla sağlığın korunmasına hak sahibidir.

Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'nın Afrika'da Kadınların Hakları Protokolü[13], 16. ve 23. maddesi ile Afrika Çocuk Hakları Şartı'nın 20. maddesi yeterli nitelikte barınma olanağı hakkı başlığı altında bu kesimin (kadın/çocuk) konut hakkını düzenlemiştir. Söz konusu madde gereğince, taraf devletler medeni hallerine bakmaksızın yeterli barınma olanağını sağlayacaklardır. AİHHŞ'ında açıkça konut hakkı düzenlenmemiş olunsa da komisyon vermiş olduğu bu kararda, şart içerisinde düzenlenen diğer haklar -örneğin 16. maddeki sağlık, 24. maddedeki çevre hakkı gibi- içerisinde konut hakkını ele almış, konut hakkının sözleşme sistemi açısından önemine vurgu yapmıştır. Bu şart, 53 ülke tarafından kabul edilmiştir.

III. Ulusal Metinler ve Konut Hakkına Dair Yargı Kararları

Konut hakkına ilişkin bu uluslararası metinlerin yansıra ulusal metinlerde de bu hakka yer verildiği görülecektir. Barınmaya ilişkin düzenleme yapan bu ulusal metinler dikkate alındığında kimi ülkelerin anayasasında konutun direk bir hak olarak kimi ülkelerin anayasalarında ise yeterli standarta konuta erişimi sağlamanın devletin bir yükümlülüğü olarak düzenlendiği görülmektedir. (Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Kaboğlu, 1996: 157 vd)

Peki konutun ulusal metinlerde düzenlenmesinin önemi nedir ve neden bu hak ulusal metinlerde yer almalıdır? Öncelikle konutun anayasalarda düzenlenmesi kanun koyucunun bu hakka ya da bu yükümlülüğe ilişkin kapsamlı yasalar çıkarması gibi bir zorunluluğu beraberinde getirecektir. Birçok ülkede kanun koyucu anayasada konuta ilişkin yer alan bu hak ya da yükümlülük dışında konuta erişimi çeşitli yönleri ile ve detaylı olarak ele alan kanunlar çıkarmıştır. Anayasa maddelerinin devletin tüm erkini hatta özel hukuk bireylerini bağladığı göz önünde bulundurulursa, bu hakkın anayasalarda düzenlenmesinin önemi daha net karşımıza çıkacaktır. Ayrıca olası bir uyuşmazlık halinde hakimler anayasada yer alan bu maddelerden yolla çıkarak geniş yorum yapma imkanına sahip olacaklardır. Zira anayasalar uyulması zorunlu objektif değerler bütünüdürler. (Belling ve İnce, 2014: 54).

12 Amerikan İnsan Hakları ve Ödevleri Bildirisi ("American Declaration of the Rights and Duties of Man") 02.05. 1948 tarihinde kabul edilmiştir.

13 Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı' nın Afrika'da Kadınların Hakları Protokolü ("Protocol to the African Charter on Human and People's Rights on the Rights of Women in Africa") 11.07.003 tarihinde kabul edilmiş ve 25.11. 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Güney Afrika Anayasası'nın 26. maddesi doğrudan konut hakkını[14]düzenlemişken 28. maddesi[15] çocuk haklarıyla bağlantılı olarak çocuklar için konuta yer vemiştir. Yine Arjantin Anayasası'nın 16. maddesinde, Brezilya Anayasası'nın 7, 23, 183, 187 ve 203. maddelerinde konut hakkına yer verilmişir. (Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Kaboğlu, 1996: 157 vd)

Portekiz[16] ve Türkiye gibi ülkeler de ise konut hakkına anayasalarda yer verilmesine rağmen, burada daha çok devlete yükümlülekler yükleyen maddeler şeklinde kaleme alındığı görülmektedir. (Bu hususta detaylı bilgi için bkz Kaboğlu, 1996: 158-160)

Konut hakkı Güney Afrika'da ulusal mahkeme kararlarına da konu olmuştur. *Grootboom* davası olarak adlandırılan dava, Güney Afrika'nın Wallacedene bölgesinde son derece kötü koşullarda yaşamakta olan 510'u çocuk, 309 yetişkin olan bireylerin, belediye tarafından sağlanacak düşük maliyetli konutlar için çok uzun süre bekmeleri (7 yıl) ve en sonunda da konut yapılacak araziyi işgal edip orda baraka kurmaları üzerine bölgeden tahliye edilmeleri üzerine açılmıştır. Bu davada mahkeme devletin son yıllarda 1994 yılından itibaren birçok konut projesini gerçekleştirdiğini ama hala bu hususta tüm sorunların giderilmediğini belirttikten sonra konutu olmayan ve kötü durumda yaşayan bireyler için de devletin geçici önlemler alması gerektiğini vurgulamıştır. Devletin bir program yapılarak konut bekleyen kişilerin durumlarının iyileştirilmesi gerektiği belirtlmiştir. Bu kararda yukarıda da açıkladığımız üzere mahkeme konut hakkının sağlık, yiyecek, su ve sosyal güvenlik gibi diğer hakların birbiriyle bağlantısına değinip insanın maddi ve manevi kişiliğini geliştirmesi ve insan onuruna yarışır bir şekilde yaşaması için bu haklardan ırk, cinsiyet ve benzeri ayrımlar gözetilmeksizin tüm bireylerin yararlandırılması gerektiğinin altını çizmiştir. Mahkemeye göre sosyal haklar devletin mali gücüne bağlı olsa da devletin mali gücünü bahane ederek acil yardımlardan kaçınması doğru değildir. (Government of South Africa v. Grootboom and others, Constitutional Court-CCT, 4 October 2000)

14 Konut edinme hakkı: (1) Herkes, kendi ihtiyaçlarına uygun bir konutta yaşama hakkına sahiptir.

(2) Devlet, bu hakkın kullanılabilmesini sağlamak amacıyla mevcut kaynakları çerçevesinde makul yasal düzenlemeleri yapmak ve diğer gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür.

(3) Hiç kimse ilgili bütün koşullar inceledikten sonra verilen bir mahkeme kararı olmadıkça konutundan tahliye edilemez veya konutu yıkılamaz. Keyfi tahliyeye cevaz veren yasal düzenlemeler yapılamaz.

Madde tercümesi için bkz. https://anayasa.tbmm.gov.tr/docs/guney-afrika.pdf.

15 28. maddenin 1. fıkrasının c bendine göre her çocuk temel beslenme, uygun ortamda yetişme, temel sağlık hizmetlerinden ve sosyal hizmetlerden yararlanma hakkına sahiptir.

16 Madde 65: Herkes, kendisi ve ailesi için, sağlıklı ve konforlu, kişi ve aile mahremiyetini muhafaza eden, yeterli büyüklükte bir mesken hakkına sahiptir.

2. Konut hakkını güvence altına almak için, Devletin yükümlülükleri şunlardır: a) Yeterli ulaşım ağı ve sosyal tesisin varlığını garanti eden şehir planlama belgeleriyle desteklenen genel şehir ve bölge planlama belgelerinde şekillendirilmiş bir konut politikasını planlama ve uygulama; b) Özerk bölgeler ve yerel yönetimlerle işbirliği içinde düşük maliyetli sosyal konut inşaatını teşvik etme; c) Kamu yararına tabi olarak, özel inşaatı ve konut sahipliği veya kiralamayı canlandırma; d) Konut sorunlarını çözme yolunda çaba gösteren yerel girişimleri destekleme ve teşvik etme ve konut ve yapı kooperatiflerinin oluşumunu özendirme. 3. Devlet, ailenin geliriyle uyumlu bir kiralama ve ferdi konuttan faydalanma sisteminin oluşturulması yönünde bir politika üstlenir. 4. Devlet, özerk bölgeler ve yerel yönetimler, özellikle planlama araçları ve şehir ve bölgenin planlamasıyla ilgili genel kanuni çerçeve içinde, şehir arazisinin işgali, kullanımı ve dönüştürülmesini düzenleyen kuralları belirler ve kamu yararına şehir planlama amaçlarını yerine getirmeye yönelik araziyi kamulaştırır. 5. İlgili taraflar, şehir planlama araçlarının ve diğer şehir ve bölge planlama araçlarının hazırlanmasına katılma hakkına sahiptir.

Tercümesi için bkz. http://www.adalet.gov.tr/duyurular/2011/eylul/anayasalar/ulkeana/pdf/13-PORTEK%C4%B0Z%20439-532.pdf.

IV. Türkiye'de Konut Hakkına Dair Yasal Durum

Türkiye'de konut hakkı ilk olarak 1961 Anayasası'nda düzenlenmiştir. 1961 Anayasa'sının 49. maddesinin 2. fıkrası incelendiğinde ise konut hakkının sağlık hakkıyla bağlantılı olarak düzenlenmiş olduğu görülecektir. Yukarıda da açıkladığımız üzere zaten uluslararası sözleşme ve bildirilerde de konut hakkının sağlık hakkı ile bağlantısına birçok kez değinilmiştir. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 18) Bu maddeye göre "*Devlet yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayacı tedbirleri alır*." Dikkat edilirse 1961 Anayasa'sı konut hakkının öznesi olarak yoksul ve dar gelirli aileleri kabul etmiştir. Yine bu dönemde meydana gelen köylerden kentlere göç, beraberinde çarpık kentleşme ve gecekondulaşmayı da getirmiş ve devlet tarafından bir takım kurumlar aracalığıyla konut sorununu çözmeye yönelik tedbirler alınmaya çalışılmıştır. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 18) Bu dönemde Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü'nün yanında SSK, OYAK ve BağKur da üyelerinin konut edinmesine yardımcı olmuştur. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 19)

1982 Anayasa'sında ise 57. maddenin başlığı "konut hakkı" olarak belirlenmiş, bu madde sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler kısmında ele alınmıştır. Bu kadar net ve güzel bir başlığın kaleme alınmasından sonra madde içeriği incelendiğinde burda konut hakkının 1961 Anayasası'ndan daha farklı, tabiri caizse daha geri bir şekilde düzenlendiği görülmektedir. 1982 Anayasası'nın 57. maddesine göre "*Devlet şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler*". Bu madde aynı zamanda toplu konut yapılmasının da yasal dayanağını oluşturmaktadır. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 21)

Söz konusu madde başlığı incelendiğinde büyük beklentiler oluşturmaktadır. Bu başlığın altında kanun koyucunun; herkesin sahip olduğu daha nitelikli bir konut hakkından ya da en azından 1961 Anayasası'nda olduğu gibi yoksul ve dar gelirli vatandaşların yeterli yaşam koşullarına sahip konut hakkından bahsedeceği beklenirken, normu çok genel bir şekilde kaleme aldığı görülmektedir. (Balkır, 2012: 344; Kaboğlu 1996: 163, 167) Bu nedenle bu maddenin aslında bir proğram hüküm olduğu ve böyle hükümlerin amacının devlete belli konular üzerinde somut bir ödev vermek olmayıp, sadece devletin ilgili organlarının sosyal ve ekonomik politikalarını gerçekleştirirken onlara yardımcı olacak direktifler sunduğu savunulmaktadır. Böyle genel direktifler veren maddelerin başında da Anayasa'nın 5. maddesinin geldiği belirtilmektedir. (Balkır, 2012: 344)

Doktrinde bu maddenin öznesinin herkes olması olumlu olarak görülmüştür, (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 20) kanımızca da öznenin herkes olmasında bir sorun bulunmamaktadır; ancak yükümlülüklerin tam olarak belirtilmemesinde sorunlar vardır. Şu halde 1982 Anayasası ile 1961 Anayasası'nın konutu düzenleyen maddeleri incelendiğinde şu farklılar göze çarpmaktadır: 1982 Anayasası birey ve hak özneleri açısından konuya yaklaşmaktan kaçınmıştır. (Abdülhakimoğulları ve Kale, 2013: 20) 1961 Anayasası'ndan özne herkes değil, yoksul konumdaki aileler olduğu için sorumluluk daha açık bir şekilde belirtilmiştir. 1961 Anayasası konuyu sosyal hak olarak değerlendirip sosyal devlet sistemi ile çözmeye çalışmıştır. (Kaboğlu 1996: 163, 167)

Gerek 1961 gerekse de 1982 Anayasası'nda ekonomik istikrarın korunmasını gözetme ve mali kaynaklar sosyal haklarının sınırı olarak belirlenmiş, ancak 2001 tarihinde 4709 sayılı Kanun ile 65. maddede yapılan anayasa değişikliğiyle ekonomik istikrarın korunması madde metninden isabetli olarak çıkarılmıştır. Belki de en maliyetli haklardan biri olan konut hakkının devlete yüklediği yükümlülüklerden 65. madde bahane edilerek kurtulamayacağı Anayasa Mahkemesi tarafından da belirtilmiştir. (Balkır, 2012: 344 Karar) Ayrıca Türkiye'nin konut hakkı düzenleyen pekçok sözleşmeye taraf olduğu düşünülürse, devletin 65. maddeyi ileri sürerek bu yükümlülüklerinden kurtulmayacağı da açıktır. Zira Anayasa'ya eklenen 90. maddenin 5. fıkrası uyarınca da usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.

Hemen belirtelim ki konut hakkı birçok hakla bağlantılı bir haktır. O halde konut hakkının ihlali ya da bu haktan doğan yükümlülüklerin yerine getirilmemesi aynı zamanda kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirmek ve koruma, yerleşme hürriyeti, sağlık, çevre gibi haklarının da ihlali anlamına gelir. (Balkır, 2012: 344)

1984 tarihinde Toplu Konut Kanunu çıkarılarak bu konunda 2004 yılında yapılan değişiklikle Başbakanlığa bağlı ve kamu tüzel kişiliğine sahip Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) kurulmuştur. Toplu Konut Kanunu'nun konut ve arsa üretimi ile konut ihtiyacının giderilmesinin ve sağlıksız yapılaşmanın engellenmesinin hedeflendiği görülmektedir. TOKİ'nin amacının sadece konut üretmek olmadığı ayrıca toplumdaki dar gelirli kesim, kadın, şehit aileri ve engelli gibi grupların konut edinmesi de kolaylıklaştıran koşullar sunmak olduğu belirtilmektedir. TOKİ'nin 2003-2013 yıllarını içeren faaliyet raporu içerisinde toplam 478.765 sosyal konut üretilmiş ve bunlardan 143.453'ü alt gelir ve yoksullara tahsis edildiği belirtilmektedir (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Faaliyet Özeti 2003-2013, http://www.toki.gov.tr/.)

Yine konut hakkının sağlanması kapsamında devletin kira artışlarına da müdahale edip etmeyeceği tartışmalıdır. Kira sözleşmesi borçlar hukukunda düzenlenmiş olup, kira sözleşmesinden dolayı tarafların birbirine karşı nisbi hakları bulunmaktadır. Borçlar hukukunda sözleşme serbestesi olduğundan kişi emredici hukuk kurallarına, ahlaka ve kişilik haklarına aykırı olmayan, konusu baştan imkânsız olmayan dilediği sözleşmeyi dilediği kişiyle yapabilir. O halde kira sözleşmesinde de irade serbesti hâkimdir. Ancak günümüzde artık tarafların eşit olmadığı (Vertragsprätitat) kabul edilmektedir. Bu nedenle kanun koyucu zayıf olan tarafı -kiracıyı, tüketiciyi- korumak için bu sözleşmelere müdahale edebiliceği savunulmuştur. Kira hukukunda kira artışlarına kanun koyucunun müdahelede bulunmasının kanımızca anayasal dayanağı da bulunmaktadır. Zira Anayasa'da konut hakkı düzenlenmektedir. Devletin konut hakkını sağlamasının yalnızca konut inşaa etmek anlamına gelmeyeceği de açıktır. Artık günümüzde anayasa normlarının özel hukuk kişileri arasında uygulanıp uygulanmayacağı bile tartışılırken (Özcan, 2005: 181 vd: Belling ve İnce, 2014: 37 vd.; Gören, 2001: 23 vd.; Hirsch, 1966: 88) devletin Anayasa'nın 57. maddesine dayanarak kiralayanın mülkiyet hakkının özüne dokunmaksızın, kiracı ve kiralayan arasında menfaat dengesi sağlaması, kiracı lehine bazı düzenlemeler yapması normaldir. Nitekim 2012 yılında yürürlüğe girmiş olan Türk Borçlar Kanunu'nun kira sözleşmesi kısmında da devletin kira artışları ve kira sözleşmesinin feshine karşı kiracıyı koruduğu görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİ

İnsan onuruna yaraşır bir yaşam için konut hakkı olmazsa olmaz bir haktır. Tarihsel süreç açısından bakıldığında özellikle devlete yükümlülükler yükleyen sosyal haklar gibi haklara üvey evlat muamalesi yapıldığı, bu hakların talep edilebilir haklar olmadığı ileri sürülmüştür. Sadece devlete sosyal hakların devlete yükümlülük yüklediği, bu hakların dava edilemeyeceği kanımızca savunulmaz. Birçok uluslararası sözleşmeler hatta Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin verdiği kararlarda hakları tasniflere tabii tutup bunları birbirinden ayırmanın mümkün olmadığının altı çizilmiştir. Şu halde yaşam hakkı, sağlık hakkı, çevre hakkı, eğitim hakkı, yerleşme ve seyahat hakkı, kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı gibi pekçok hakkın layıkla gerçeklemesinin olmazsa olmazı olan konut hakkına gereken önem verilmelidir. Konut hakkının devlete sosyal yükümlülük getirdiği bu nedenle de devlete çok fazla mali yükümlükler yüklediği gerekçesi de kabul edilemez. Yine mahkeme kararları ve uluslararası sözleşmelerde devletin mali gücünü bahane ederek sosyal ve ekonomik hakların kendisie yüklediği yükümlülüklerden kurtulamayacağı açıkça belirtilmiştir.

Türkiye konut hakkını düzenleyen pek çok uluslararası sözleşmeye taraf olmuştur ve ayrıca 1961 ve 1982 Anayasaları'nda da konut hakkı düzenlenmiştir. Ancak 1982 Anayasası'nın 57. maddesi konut hakkı başlığını taşısa da içerik ile başlığın uyuşmadığı ve devletin konutu bağımsız bir hak olarak düzenlemekten ziyade bir direktif, program hükmü yarattığı görülmektedir. Madde başlığı ile içeriğinin

uyuşmaması da zihinlerde soru işareti bırakmaktadır. Her ne kadar madde başlığı bağlıyıcı olmasa da beklenen başlıkta da belirtildiği gibi gerçek bir hakkın düzenlenmesidir.

Konut hakkının Anayasa'da layıkıyla düzenlenmesi ise sadece teorik bir tartışma olmanın çok daha ötesindedir. Zira anayasalar herkesi bağlayan objektif değerler bütünü olup kanun koyucu bu hakkın içeriğini dolduracak detaylı yasalar yapabilecektir. Yine konut hakkının anayasalarda düzenlenmesi sayesinde konut hakkını ihlal eden hukuki düzenlemeler Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilebilinecektir. Şu halde konut hakkının yeniden kaleme alınması gerekir.

KAYNAKÇA

Abdulhakimoğulları, Erdal, Kale, Fatmagül (2013), Türk Anayasalarında Karşılaştırmalı Hukukta Konut Hakkı, TAAD, Yıl: 4, Sa: 15, s. 15-38.

Abdulhakimoğulları, Erdal, Özcan Sezer ve Mahmut Akpınar (2011), "Küresel, Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi", Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi, C. 2, Sa. 14, s. 61-88.

Algan, Bülent (2007), Ekonomik ve Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Ankara Seçkin Yayınları.

Balkır, Z. Gönül (2012), Konut Hakkı ve İhlalleri: Kentli Hakkının Doğuşu IV. Sosyal Haklar Ulusal Sempoyzumu Muğla, s. 351-358

Belling, Detlev ve İnce, Nurten (2014), Türk-Alman Hukukunda Temel Hakların Özel Hukuk İlişkilerine Etkisi, Legal Hukuk Dergisi- C.12, Sa. 137 s. 3-58.

Bielefeldt, Heiner ve Frauke, Seidensticker (2004), "Vorwort "Schneider, Jakob (Ed.) Die Justiziabilität, wirtschaftlicher, sozialer und kultureller Menschenrechte, Berlin s. 5-6.

Bulut, Nihat (2009), Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar, İstanbul

Craven, Matthew (1995), The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Oxford.

Çavuşoğlu, Naz (1992), İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'ni "Yaşayan Belge" Yapan Yorum Teknikleri, İnsan Hakları Yıllığı, C. 14, Ankara TODAİE, s. 131-142.

Çiçek, Erol (2009), Kar mı İnsan Hakkı mı " Bir insan Hakkı olarak Su hakkının Dava Edilebilirliği" Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sa. 80, s. 182-228.

Çoşkun, Vahap (2006), İnsan hakları-Liberal Açıdan bir Tahlil, Liverte Yayınları Ankara.

Dennis, Micheal ve J-Sterwart, David P. (2004), Justiciability of Economic, Social, and Cultural Rights: Should There be an International Complaints Mechanism to Adjudicate the Rights to Food, Water, Housing, and Health, American Journal of International Law, Vol. 98, 2004, s. 462- 515.

Donnelly, Jack (1995), Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, (Çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut), Yetkin Yay. Ankara.

Erdoğan, Mustafa (2004), Anayasal Demokrasi, 6. Bası. Siyasal Kitapevi, Ankara.

Evans, Tony (2002), A Human Right to Health?, Third World Quarterly, Vol. 23, Issue:2, s. 197-215.

Fritzsche, Peter K. (2004), Menschenrechte, Paderborn.

Gemalmaz, Mehmet (2010), Ulusalüstü Ġnsan Hakları Hukuku Belgeleri–II. Cilt/Uluslararası Sistemler, İstanbul: Legal Yayınları, 2010, s. 3-19.

Gemalmaz, Mehmet Semih (1987), Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Düzenlenmesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 52, Sa. 1-4, s. 233-278.

Gemalmaz, Semih (2001), İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, Üçüncü Baskı, Beta Yay.İstanbul.

Gören, Zafer (2001), Temel Hakların Özel Hukuk Düzenine Etkisi, Özel Hukuk ve Anayasa Mahkemesi Kararları Sempozyumu I' den Ayrı Bası, Banka ve Ticaret Araştırma Enstitüsü, Ankara 11 Mayıs 2001.

Gülmez, Mesut (1990), Avrupa Sosyal Şartı'na Genel Bir Bakış ve Türkiye, İnsan Hakları Yıllığı, C. 12, 1990, s. 91-124.

Hartman, Chester (1998), The Case for a Right to Housing Policy Debate Vol. 9, Issue 2 Fannie Mae Foundation, s. 223-246.

Hirsch, Ernst E (1966), Die Verfassung der Türkischen Republik Band 7, Alfred Metzner Verlag Frankfurt am Main Berlin.

Işık, Rüçhan, (2012) Toplu Şikâyet Prosedürü Anayasal Sosyal Haklar(Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye), İbrahim Kaboğlu (ed.), İstanbul: Legal Yayınları, 2012, s. 57-65.

Kaboğlu, İbrahim (1996), Yerleşme ve Konut Hakkı: Temel Özgürlük Sosyal Hak Birleşmesi, İnsan Hakları Yıllığı, C. 17, Sa. 1, s. 149-169.

Kaboğlu, İbrahim Ö. (1988-1989), Çevre Hakkı Üzerine (Bir Danıştay Kararının Düşündürdükleri), İnsan Hakları Yıllığı, C: 10-11, s. 107-137.

Kaboğlu, İbrahim Ö. (1991), Dayanışma Hakları'nın Hukuksal Değeri (Soyut Talepler mi, İnsan Hakları mı), İnsan Hakları Yıllığı, C: 13, s. 37-48.

Kapani, Münci (1993), Kamu Hürriyetleri, Yedinci Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları.

Kardos, Gábor (2008), The internationally recognized right to housing Cuadernos Constitucionales de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol nº 64/65, s. 91-100.

Klein, Eckhart (2001), Die General Comments: Zu einem eher unbekannten Instrument des Menschenrechtsschutzes, Ipsen, Jörn/ Schmidt-Jortzig (Ed.) Recht-Staat-Gemeinwohl, FS für Dietrich Rauschning, s. 301-311.

Koenig, Matthias (2005): Menschenrechte, Frankfurt a.M

Krennich, Micheal ve Stamminger, Priska (2004), Die wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Menschenrechte: Die Interpretation ist nicht beliebig!, Nürnberg online erişim için: http://www.menschenrechte.org./wp-content/uploads/2009/10/wsk0031.pdf (13.11.216)

Kucs, Arturs, Seldova Zane &Pierhurovica Liene (2008), The Right to Housing: International, European and National Perspectives Cuadernos Constitucionales de la Cátedra Fadrique Furió Ceriol nº 64/65, s. 101-123.

Lanford, Malcolm (2012), The Responsive Court: Social Right, Democrary and Transformation (Draft) (https://www.jus.iuo.no/smr/englisch/research/projects/socio-economic-rights-ml/doc/draft-intro.pdf (Erisim 27.06. 2017)

Lee, Leo-Felix (2003), Die effizente Nutzung grenzüberschreitender Wasserressourcen, Berlin.

Lewis, Bridget (2012), Environmental Rights or A Right to the Environment? Exploring the Nexus Between Human Rights and Environmental Protection, Macquarie Journal of International and Comparative Environmental Law, Vol. 8 (1), s. 36-47.

Mccaffrey, Stephen C. (1992), A Human Right to Water: Domestic and International Implications, Georgetown International Environmental Law Review Vol. 5, Issue 1, s. 1-24.

Nickel, James W. (2007), Making Sense of Human Rights, 2nd ed.Oxford Blackwell Press.

Özcan, Hüseyin (2005), Drittwirkung der Grundrechte in der Türkei, Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi,(AÜEHFD) C. IX, Sa. 3-4 (2005), s. 181-201.

Riedel, Eibe (2005), Allgemeine Bemerkungen zu Bestimmungen des Internationalen Paktes über Wirtschaftliche, Soziale und Kulturelle Rechte der Vereinten Nationen, Deutsches Institut für Menschenrechte (Ed.), Die General Comment' zu den VN-Menschenrechtsverträgen, Deutsche Übersetzung und Kurzeinführung, Baden- Baden, s. 160-167.

Rudolf, Beate (Ed.) (2007), Menschenrecht Wasser? Frankfurt am Main.

Shiva, Vandana (2002), Water Wars: Privatization, Pollution and Profit, Cambridge South End Press.

Stewart, Linda (2010), Adjudicating Socio-Economic Rights Under a Transformative Constitution Penn State International Law Review Vol. 28 Issue:3, s. 487-510.

Sur, Melda (1997-1998), Sosyal Hakların Uluslararası Alanda Korunma Sistemleri, İnsan Hakları Yıllığı, s. 65-91.

Şirin, Tolga (2010), Suyun İnsan Hakkı Olarak Değeri, MÜHF-HAD, C. 16, Sa. 3-4, s. 85-168.

Turhan, Aydın (2013), İnsan Hakkı Kuşakları arasındaki tamamlayıcılık İlişkisi İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. 4 Sa. 2, s. 357-378.

Williams, Melina (2007), Privatization and the Human Right to Water: Challenges for New Century Michigan Jorunal of Internatıonal Law, Vol. 28. s. 469-505.

Windfuhr, Micheal (2000), Soziale Menschenrechte und Globalisierung, Armin, Gabriele von/.Deile, Volkmar/ Hutter, Franz-Josef/ Kurtenbach, Sabine/ Tessmer, Carsten (Ed.), Jahrbuch Menschenrechte 2000, Suhrkamp, Frankfurt s. 173-185.

Woods, Jeanne M. (2003), Justiciable Social Rights as a Critique of the Liberal Paradigm Texas International Law Journal Vol 38, s. 763-793.

Yıldırım, Engin (2015), Uluslararası Deneyimler Işığında Sosyal Hakların Dava Edilebilirliği ve Anayasa Yargısı: Bir Scylla ve Charybdis İkilemi Mi?, Çoban, Ali Rıza/ Gülener, Serdar/ Sağlam, Musa/ Ekinci, Hüseyin (Ed.) Haşim Kılıç'a Armağan, s. 1131-1193.